

ОСОБЛИВОСТІ ЧАСУ І ПРОСТОРУ В НОВЕЛАХ О. ЛИШЕГИ ТА В. НАЗАРЕНКА

У статті досліджуються особливості часо-просторових відносин у новелах Олега Лишеги та Володимира Назаренка. Простежується зв'язок хронотопу зі свідомістю героїв-екзистентів.

Ключові слова: новела, час, простір, герой-екзистент.

В статье исследованы особенности временно-пространственных отношений в новеллах Олега Лишеги и Владимира Назаренко. Исследована связь хронотопа с сознанием героев-экзистентов.

Ключевые слова: новелла, время, пространство, герой-экзистент.

The article investigates features of time-spacialrelations in short stories by Oleg Lyshega and Volodymyr Nazarenko. The connection of chronotope and existential heroes' consciousness was traced.

Key words: short story, time, space, existential hero.

Наприкінці ХХ століття в українській літературі активізується жанр новели. Сучасна новелістика яскраво представлена творчістю Валерія Шевчука, Оксани Забужко, Олеся Ульяненка, Євгена Пашковського, Бориса Нечерди, Володимира Даниленка, Євгенії Кононенко, Юрія Винничука, Юрія Покальчука, В'ячеслава Медведя, Олега Лишеги, Володимира Назаренка та ін. Прагнення до розкритості й новизни ситуацій та образів яскраво означено у прозі й есеїстиці цих авторів. Героями їхніх новел часто є персонажі-екзистенти, занурені у власний внутрішній стан, зосереджені на миттєвих переживаннях, герої, які здійснюють подорожі, обмежені у просторі та живуть ідилічним минулим або майбутнім часом більше, ніж теперішнім. Мета статті — дослідити просторово-часовий континуум героїв-екзистентів двох сучасних новел, які, на нашу думку, є показовими у плані жанрово-стильових особливостей; і, таким чином, побачити тенденції характеро- та образотворення у новелістиці 90-х років ХХ століття.

Літературний образ героя-екзистента, формально розгортаючись у часі, вибудовує просторово-часову картину світу, причому у символічному, ціннісному аспекті. Часопросторові зв'язки,

вибудовані у новелах, проектуються на свідомість персонажів. Слова-концепти на позначення просторово-часового континууму не завжди конкретизовані, перервні та умовні. Художній час, який проживають персонажі, залежить від його наповненості важливими подіями та їх просторовою осяжністю, а художній простір розмикається у широкий світ засобами ретроспекції (згадки, спогади, сни, марення). Поняття часу та простору «забезпечують цілісне сприйняття естетично моделюючої дійсності та організовують композицію твору» [9, 60]. Новели Олега Лишеги «Квіти в темній кімнаті» та Володимира Назаренка «Повернення» мають яскраву часопросторову організацію, яка, трансформуючись крізь призму свідомості героїв-екзистентів, становить якісно нове утворення на композиційному рівні.

Щодо жанрової форми новел (і досліджуваних новел зокрема), то вони спрямовані на зображення миттєвого переживання в оповідному часі. Так, ліричне сприйняття письменника в новелі має вигляд власного враження від будь-якого явища, яке перебуває в постійному розвитку. Розподіливши всі події в «малій» прозі за їх важливістю, взаємозумовленістю на складові, що утворюють відому схему (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка), спостерігаємо її недовість у безфабульних наративах. Концентрування уваги не на чомусь винятковому, не на особливій події, а на найбуденнішому, пересічному, що не викликає будь-яких змін, на збереженні деталей звичайного потоку життя або рефлексіях персонажа — особливість не тільки новелістики О. Лишеги та В. Назаренка, а й значного масиву текстів 80–90-х років. Текст розуміється адресатом не як константна цілісність, а як рухлива мозаїка, сенс якої — результат поєднання семантичних векторів, що виводять читача у широкий культурний контекст, забезпечуючи комунікативну ситуацію. Новели «Квіти в темній кімнаті» та «Повернення» — саме такі тексти. Оскільки герої новел Олега Лишеги та Володимира Назаренка володіють тілесним знанням, тобто знанням, що не є універсальним і обривається разом із чуттєвим горизонтом тіла, вони (герої) не мають і універсальних, тобто наперед визначених, заданих етичних цінностей. Їхні цінності народжуються у момент подорожі, якщо під нею розуміти рух без конкретної

мети, рух, побічним результатом якого є тимчасове оволодіння центром, що безперервно зміщується і вислизає. Подорож онтологічно обумовлена і вимушена, адже обмежене у просторі, локалізоване в певній точці тіло спроможне активізувати пізнання (і діяння) лише у русі, лише під час фізичного переміщення. Саме тому, можна сказати, етика героїв О. Лишеги та В. Назаренка — це етика непередбачуваних ситуацій, несподіваних відкриттів, раптових, миттєвих осяянь, етика зустрічі. Для них нестерпною і неприйнятною є відповідна нормі, регламентована, породжена культурною конвенцією дія. Їй протиставляється вчинок, що спирається на переживання, внутрішній стан. Невипадково однією з тем творчості Олега Лишеги, на думку Т. Головань, є відновлення необхідного для людського тіла (що є зосередженням внутрішнього стану) простору, переважно фізичного, природного простору, притаманного світові флори і фауни, але недоступного світові людської культури. Адже культура, на переконання автора, редукує фізичний простір, замінює його символічно-символічним, знаково-віртуальним, тобто нефізичним (або частково-фізичним), який, хоч і є універсальним, однорідно-проникним, але водночас штучним, тиражованим, бездушно-декоративним, завмерло-громіздким, порожнім, мертвим (див. [2, 2]).

Новели «Квіти в темній кімнаті» та «Повернення» — це новели рефлексії або настроєві мініатюри (визначення І. Денисюка). Збережене основне правило побудови новели: «Автори прагнуть знайти такий критичний чи зламний момент у психологічному житті персонажа, розкривши який, вони мали б змогу розповісти про людину багато» [5, 6]. У зв'язку з цим час, поданий в новелах, розширюється за рахунок рефлексій, спогадів та сподівань. Таким чином час представлений у трьох проявах: час теперішній, минулий та майбутній, і всі три прояви зринають зі свідомості героїв у час їхніх психологічних зрушень. Наприклад, герой новели «Квіти в темній кімнаті», споглядаючи в'янучі троянди у темній кімнаті, приймає рішення, про яке давно думав: піти від дружини в гори, почати життя на самоті, аби спробувати відновити почуття. Виникає метафора негативного забарвлення: троянди у воді — «плавники якихось

невдоволених риб» [7, 286]. Ці троянди дружина купила собі сама. Натомість спогад з минулого (знайомство з майбутньою дружиною) теж пов'язаний з метафорою: сніп диких маків, які несла жінка. Невипадково обидві метафори «квіткові»; вони подібні і в той же час антитетичні. Образ диких маків характеризує кохання, яке зароджується (тендітність, «неприуроченість»). Образ троянд — навпаки, уособлює в новелі втрату кохання, тому й виникає негативне забарвлення («розкошлані великі голови троянд»). Ця метафора «двочленна», вона варіативна у співвідношенні між елементами твору (див. [10, 218]). Так, троянда — символ кохання, пристрасті, у даній новелі має зворотнє значення. На думку М. Пашенка, саме метафора «як основна форма мовно-образного узагальнення та індивідуалізації у новелі, широко відтворює мікрообрази, деталі первинних образів, просторових і часових вимірів оточуючої дійсності» [10, 213]. Просторовий та часовий виміри дійсності у новелі розкриваються саме завдяки цим двом метафорам: в залежності від появи того чи іншого образу у житті героя змінювалось його ставлення до коханої:

Метафора	Маки	Троянди
Час	Минулий (ідилічний)	Теперішній (реальний)
Простір	Поле (відкритий простір, безмежний, звабливий)	Кімната (замкнений, обмежений, побутовий простір)

Специфіка художнього часу загалом полягає, за Бахтіним, у його художній видимості. Зникає та єдина спрямованість часу від минулого до майбутнього, плин часу може відбуватися навіть у зворотному напрямі (так у новелі герой рухається від теперішнього до минулого та від теперішнього до майбутнього). О. Лисезі властиво не обмежувати себе традиційними моделями, час у його новелах може рухатися швидко, непослідовно, уриватися. Оповідач примушує час тягтись, коли описує сон дружини на заході сонця, час уповільнюється. Немає у новелах і детально зображених топосів, вони символічні: такі традиційні просторові орієнтири, як «дім» (образ замкненого простору)

ру), «простір» (поле, гори — образ відкритого простору) здавна є точкою осмислення у культурних моделях світу. Якщо прослідкувати перетворення хронотопу у обох новелах, то бачимо, що простір у новелі «Квіти в темній кімнаті» варіюється в залежності від часу:

Час минулий	Теперішній	Майбутній
Простір ідилічний	Реальний	Ідилічний

У новелі «Повернення» герой втрачає дім, дружину, залишається лише велосипед та ілюзія дому («Повернення — це єдина цінність, що лишилась від домівки. Дому нема, але є повернення») [8, 384].

Час минулий	теперішній
Простір матеріалізований	Заміна матеріалізованого простору на ідеальний

Герой новели О. Лишеги у феномені часу вагоме місце приділяє майбутньому, звідси його прагнення до «звільнення», спробою якого є втеча в гори: «Тільки усвідомлення того, що в найсуттєвішому мене все ще немає, є організуючим началом мого життя... Я живу в глибині себе вічною вірою й надією на постійну можливість внутрішнього чуда нового народження. Я не можу ціннісно вкласти все своє життя у часі та у ньому завершити його сповна» [7, 286].

В обох новелах яскраво проявляється часопросторова динаміка на рівні світогляду головного героя: через час та простір виникає характеристика героїв. У творах присутній герой «напівтонів» — коли автор зображує людину, не прагнучи наблизити її до певного еталону, коли особистість взагалі перебуває поза системою оцінок. Це і є так звані герої-екзистенти. Екзистентами вважаються ті персонажі, які переживають духовну вичерпаність, байдужість, самотність, страждання, порожнечу, апатію, тугу, страх, нереалізованість творчого й емоційного потенціалу. Людина самотня в світі, вона сама повинна робити свій вибір. На думку В. Іванова, для подібних героїв духовний

світ є «немовби власним всесвітом, що в нім можна моделювати будь-які варіанти світопорядку й свого життя в нім» [4, 64]. Так у «Поверненні» життя героя у його духовному світі безмежно розширює простір, час і обставини його особистого буття. Йому не треба тікати, як героєві попередньої новели, оскільки «всі ми приходимо з небуття і в небуття відходимо: і в першому, і в другому випадку здійснюємо те, що називається одним словом — «повернення» [8, 384].

Герой новели О. Лишеги, навпаки, як і всі герої-екзистенти, намагається втекти, зачинитись від буденності, сподіваючись на збереження своєї індивідуальності. У обох новелах екзистенційні мотиви знаходять вираження переважно у виборі автором ситуацій для розкриття характеру героя. Ці ситуації відзначаються складністю і надзвичайним психологічним напруженням: герої прагнуть відновити час та простір (герой першої новели — через тимчасову втечу в гори, а герой другої — завдяки побудові ілюзорного простору). Герой новели «Квіти в темній кімнаті» збирається оселитись в горах, пояснюючи це тим, що «зір падає, а вухо ловить лише гулкий гул. Від часу до часу треба дивитись на воду і камінь...» [7, 287]. Герой сподівається повернутись оновленим, хоча розуміє реальність. У «Поверненні» герой здійснює втечу від / до себе, розуміє абсурдність втечі і тому повертається до дому, якого немає. В обох творах схожі алгоритми дій: розчарування в житті — спроба втекти від дійсності. Але герой «Повернення» розуміє марність втечі, оскільки від себе не втечеш. Новела «Квіти в темній кімнаті» закінчується відкритим фіналом, адже герой, зібравшись в гори, ще не втілив свого задуму, і якщо втілить, невідомо, чи повернеться до дружини. Новела «Повернення» закінчується переконаністю героя у неможливості втечі, оскільки завжди є повернення, навіть і з небуття. Таким чином спостерігаємо два різновиди хронотопу втечі — спроба втечі та відмова від втечі. Філософія екзистенціалізму містить в собі уявлення людини як екзистенції, що сама визначає своє існування: людина сама вирішує, як їй вчинити і сама відповідає за свої дії. Герой новели О. Лишеги — людина спонтанна, вирішує жити в горах самотником («я вже не можу. Ми занадто близько, і вже не ви-

тримуємо протистояння») [7, 287], тоді як герой новели В. Назаренка має мужність *бути*, це герой-філософ, який розуміє марність всього псевдовічного («Небуття — найфантастичніше місце, яке прагне засвоїти і колонізувати людина» [8, 384]). Для нього минулий час володіє більшою значущістю, ніж теперішній («жінка серед квітів, я біля хати збираю виноград» [8, 383]). Обидва герої є екзистентами, але для героя новели «Повернення» простір відновлюється завдяки осмисленню себе у світі реальному, тоді як герой іншої новели сподівається на світ ідеальний у відновленому просторі майбутнього часу.

Дослідження часопросторової функції у новелах (а саме хронотопу втечі та хронотопу повернення) дало змогу прослідкувати екзистенційну сутність головних героїв новел, яка полягає у двох вимірах буття: приреченому на втрати та буття, що втратило все, крім ілюзій. Герой новели «Квіти в темній кімнаті», маючи все (дім, дружину, доньку), прагне все втратити, аби здобути повноту життя (хоча, можливо, це ілюзія). Герой новели «Повернення» втрачає все (дім, дружину) і отримує розуміння минулості всього («Хай довколишній світ перетвориться на цілковиту ілюзію — тримайтесь повернення і ви спізнаєте повноту життя» [8, 384]). Але обидва герої усвідомлюють неможливість зберегти те, чого немає.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Автор и герой в эстетической деятельности / М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. — М. : Искусство, 1979. — С. 7—162.
2. Головань Т. «Я би тримав таку ношу вічно...» / Головань Т. // Українська літературна газета. — 2009. — № 4 (20 листопада). — С. 3.
3. Денисюк І. О. Про специфіку новели / І. О. Денисюк // Розвиток української радянської новели: Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції. Травень, 1966. — Ужгород, 1966. — С. 7—8.
4. Иванов В. Мировоззренческая культура личности / В. Иванов // Художественное пространство и время : межвузовский сборник научных трудов / отв. ред. Ф. П. Федоров. — Даугавпилс, 1986. — С. 76—83.

5. Лесин В. М. Про жанрові ознаки новели / В. М. Лесин // Розвиток української радянської новели: Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції. Травень, 1966. — Ужгород, 1966. — С. 3—6.
6. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [автор-укл. Ю. І. Ковалів]. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — Т. 2. — 624 с. — (Енциклопедія ерудита).
7. Лишега О. Квіти в темній кімнаті / Олег Лишега // Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця XX століття / упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габора. — Львів: ЛА «Піраміда», 2002. — С. 286—287.
8. Назаренко В. Повернення / Володимир Назаренко // Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця XX століття / Упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габора. — Львів: ЛА «Піраміда», 2002. — С. 383 — 384.
9. Новикова М. Хронотоп как остраненное единство художественного времени и пространства в языке художественного произведения / М. Новикова // Филологические науки . — 2003. — № 2. — С. 60—69.
10. Пашенко М. В. Метафорична природа новели (структура, рецепція, концептуалізація) : монографія / М. В. Пашенко. — Одеса: Астропринт, 2009. — 296 с.
11. Теоретическая поэтика: понятия и определения: хрестоматия для студентов / автор-состав. Н. Д. Тamarченко. — М. : РГГУ, 2001. — 467 с.